

здійснювалися старостами виборчого округу під керівництвом віце-губернатора. Компетенція губернаторської ради обмежувалася тільки дорадчими функціями. Але в ній мали право голосу 3 керівники рефератів Цивільного управління (політичного, фінансового і культури), а крім того, віце-губернатор мав право визначити «від випадку до випадку» ще не більше 3-х керівників рефератів з правом голосу [6, с. 122]. Інші керівники відділів мали право брати участь у засіданнях з дорадчим голосом [11, Castka LXV, S. 913–914]. Невизначеність юридичного і політичного статусу Підкарпатської Русі суперечила ментальності Г. Жатковича. 16 березня 1921 р. він подав прохання про

відставку з посади губернатора [6, с. 123]. Протягом наступних двох років управління краєм залишалося в руках віце-губернатора П. Еренфельда, а в 1923 р. на посаду губернатора було призначено А. Бескида [6, с. 123].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладений матеріал, можна зробити висновки про те, що видання владою ЧСР Генерального статуту про організацію і адміністрацію Підкарпатської Русі було невдалою і нереалізованою спробою прискореного введення автономного устрою цієї території. Рішення Сен-Жерменського мирного договору, хоч і з певними обмеженнями автономних прав Підкарпатської Русі, але ж були закріплені в Конституції Чехословаччини 1920 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО).
2. Завадський З. Підкарпатська Русь і її правово-політичне становище / З. Завадський. – Варшава, 1931.
3. Болдижар М.М. Державно-правові аспекти входження Закарпаття до складу Чехословаччини : монографія / М.М. Болдижар. – Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. – 72 с.
4. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / за ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
5. Лемак В.В. Закарпаття у державно-правовій системі Чехословацької республіки (1919–1939 рр.) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. / В.В. Лемак ; Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1996. – 159 с.
6. Гранчак І.М. Нариси історії Закарпаття том II (1918–1945) // І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп. – Ужгород, вид-во «Закарпаття», 1995. – 663 с.
7. Співак Б.І. У полум'ї революційних боїв : по історії виникнення і діяльності перших комуністичних організацій на Закарпатській Україні / Б.І. Співак. – Ужгород, 1959.
8. Болдижар М. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини / М. Болдижар, П. Мосні – Ужгород : УжНУ, 2001. – 240 с.
9. Терлюк І.Я. Історія держави і права України : навчальний посібник / І.Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2011. – 944 с.
10. Болдижар М.М., Державність на Закарпатті : події, факти, оцінки / М.М. Болдижар, С.М. Болдижар. – Ужгород : вид-во УжНУ, 2003. – 212 с.
11. Sbirka zakony a narizeni statu Ceskoslovenskego.
12. Лемак В. Конституційно-правовий статус Підкарпатської Русі та проблеми його реалізації / В. Лемак // Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945 роках : матеріали наукової конференції (1996; Ужгород). – Ужгород, 1997. – С. 19–31.
13. Ринажевський Б.М. Становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Б.М. Ринажевський ; Львівський регіональний інститут державного управління Національної Академії державного управління при Президентові України. – Л., 2004. – 199 с.

УДК 342.722.1

ПРИНЦИП ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ПОНЯТТЯ, ВИТОКИ І РОЛЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

GENDER EQUALITY: CONCEPTS, ORIGINS AND ROLE IN MODERN SOCIETY

Дашковська О.Р.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії держави і права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено розкриттю змісту і ролі принципу гендерної рівності на сучасному етапі розвитку суспільства. Особливу увагу приділено поняттю юридичної рівності й аналізу можливих напрямів впливу правових механізмів на процеси подолання дискримінації у різних соціальних сферах. Проводиться розмежування формальної і фактичної рівності.

Ключові слова: гендерна рівність, формальна рівність, фактична рівність, юридична рівність, принцип рівності.

Статья посвящена раскрытию содержания и роли принципа гендерного равенства на современном этапе развития общества. Отдельное внимание уделено понятию юридической равенства и анализу возможных направлений влияния правовых механизмов на процессы преодоления дискриминации в различных социальных сферах. Проводится разграничение формального и фактического равенства.

Ключевые слова: гендерное равенство, формальное равенство, фактическое равенство, юридическое равенство, принцип равенства.

The article is devoted to disclosure content and the role of the principle of gender equality at the present stage of development of society. Special attention is paid to the concept of legal equality and analysis of possible directions of influence on the processes of legal mechanisms to overcome discrimination in different social spheres. It is distinguished formal and substantive equality.

Key words: gender equality, formal equality, real equality, legal equality, principle of equality.

Постановка проблеми. Реалізація принципу гендерної рівності є необхідною частиною прогресу людства, елементом демократії і важливою умовою розбудови демократичної правової держави. Сучасний стан суспіль-

них відносин не дозволяє ігнорувати знання, навички та творчі здібності жінок, а потребує негайного і повного їх використання. Рівна участь жінок у професійному, політичному та громадському житті повинна бути поєднана з

їх рівною відповідальністю при прийнятті рішень на державному рівні.

Рівність статей закладена в основу всіх свобод людини. У доповіді про розвиток людини за 2000 рік, підготовленої Програмою розвитку ООН, виділено сім основних свобод: свобода від дискримінації – за ознакою статі, расової, етнічної, національної належності або релігійних переконань; свобода від бідності: право на гідний рівень життя; свобода розвитку і реалізації людського потенціалу; свобода від страху – від погроз, особливої небезпеки, від катувань, свавільних арештів та інших актів насильства; свобода від несправедливості і порушень законності; свобода думки, слова, участі у процесі прийняття рішень і формування асоціацій; свобода достойно працювати, не піддаватися експлуатації.

Стан дослідження. На сьогодні у вітчизняній науці є певні напрацювання щодо розкриття поняття, витоків і ролі принципу гендерної рівності на сучасному етапі розвитку суспільства. Так, Л. Кобелянська, аналізуючи документи зарубіжних країн з питань гендерної рівності, виявила міжнародні принципи гендерної політики, що формують сучасну ідеологію рівності. Н. Грицяк, розвиваючи ці положення, визначила низку спеціальних принципів державного управління гендерною політикою, а також принципи кадрової політики з урахуванням ідей гендерної рівності. Принципи реалізації політики гендерної рівності висвітлює у своїй роботі І. Грабовська. О. Кулачек розкрила компоненти принципів гендерної політики. Н. Карпачова дослідила принцип рівноправності, розглядаючи політичні права жінок у контексті гендерної перспективи тощо [див. 1-8].

Вагомий внесок в розвиток ідей гендерної рівності вносять зарубіжні та вітчизняні науковці: В. Андерсон, Дж. Анкер, Т. Бек, Т. Веблен, Д. Вулфорд, К. Делфі, М. Кімел, О. Грішнова, Л. Лібанова, О. Макарова, В. Стащенко, О. Піжук, Г. Мамонова та ін. Гендерна проблематика в українському суспільстві висвітлюється у працях Р. Ануфрієвої, О. Балакіревої, О. Бойка, Г. Герасименко, О. Вілкової, В. Довженко, І. Демченко, Т. Журженко, О. Забужко, О. Іваненко, К. Карпенко, В. Кушакова, Н. Лавріненко, А. Лантух, В. Лапшина, Е. Лібанової, О. Луценко, Л. Лобанової, О. Макарової, І. Мироненко, С. Оксамитної, В. Онікієнко, О. Піщуліна, М. Рубчак, М. Скорик, Л. Смоляр, О. Стрельник, В. Суковатої, В. Фесенко, Ю. Якубової, О. Яременка та ін.

Метою статті є розкриття витоків ідей гендерної рівності, підходів до визначення її складових і ролі на сучасному етапі розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Правове становище жінки багато в чому залежить від характеру її відносин з чоловіками, наявності або відсутності у цій сфері гармонії, заснованої на правовій рівності, яка має різноманітні прояви. Суттєвим проявом рівності в сфері взаємодії чоловіка і жінки є рівність їхніх прав і свобод, їхня юридична рівність перед законом і судом. Юридична рівність не може подолати фактичну нерівність, що існує між чоловіком і жінкою і проявляється в різних аспектах. Але вона є юридичною основою подолання гендерної нерівності, поступової ліквідації найнебезпечніших для суспільства її проявів. При цьому досягнення рівноправності чоловіка і жінки буде складовою частиною загально історичної закономірності збагачення й поширення принципу правової рівності на широке коло осіб і відносин. Суб'єктивними факторами, що впливають на рівність у взаємовідносинах чоловіка і жінки, є стереотипи суспільної думки, що формувалися та поширювалися у суспільстві та науці протягом багатьох тисячоліть.

Жіночий рух, що активізувався у 60-70 роки ХХ ст., призвів до численних досліджень, які стали називатися гендерними. Визначення гендера як соціокультурної статі недостатньо пояснює зазначений термін, який досить

часто вживається не тільки у спеціальній феміністичній літературі, але і в інших наукових дослідженнях, у тому числі і юридичних.

Слово «гендер» не має аналогів ані в російській, ані в українській мовах, воно запозичене з інших мов і увійшло в суспільні науки як іноземний термін. Гендер – соціокультурна категорія та колективні уявлення, завдяки яким біологічні відмінності статей переводяться на мову соціальної та культурної диференціації. Поняття «гендер» походить від грецького «генос» («походження», «матеріальний носій спадковості», «той, що народжує»). Термін «гендер» введено у соціальні науки Енн Оклей у 70-ті роки ХХ століття.

Соціологи проводять різницю між чоловіком і жінкою за такими ознаками: біологічна стать, гендерна ідентифікація, гендерні ролі. Гендер має соціальний та правовий аспект. Основою правового статусу особистості є її фактичний соціальний статус, тобто реальний стан людини у суспільстві. Право вводить цей стан у законодавчі рамки. У соціальному відношенні статус являє собою певну систему соціальних можливостей людини.

Американські дослідники [9, с. 127] визначають гендер як соціально-біологічну характеристику, за допомогою якої дається визначення співвідношення поняття «чоловік» і «жінка». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови [10] слово «гендер» має два значення: перше – «відмінність між чоловіками і жінками за анатомічними ознаками»; друге – «соціальний розподіл, який часто базується на статевих відмінностях, але не обов'язково збігається з ними».

В мовах романо-германської групи терміну, який би визначав рід людини, не існує. Наприклад, в іспанській, італійській, французькій мовах для визначення статевої приналежності, використовується слово «sex». В англійській мові, де немає ані чоловічого, ані жіночого, ані середнього роду, слово «гендер» вживається для визначення статевої приналежності особи [11, с. 154]. Отже, термін «гендер» розуміється як приналежність до певної групи, класу, виду, категорії, що відповідає українському значенню слова «рід» або «вид». Гендер – це перш за все соціальна приналежність до певного виду статі, уявлення кожного індивіда про рольові характеристики та поведінкові особливості індивідів тієї статі, до якої він належить.

Цей термін має складну конструкцію, що складається з індивідуальних і суспільних уявлень про місце і роль особи у суспільстві, при цьому кожна особа обов'язково належить до чоловічої або жіночої статі (групи, виду, роду) [11, с. 104].

Саме гендерні установки вказують на те, ким ми себе уявляємо в суспільстві: жінкою або чоловіком. Народжуючись, люди потрапляють у певну систему відносин, що склалася і підтримується суспільною свідомістю та стереотипами, відповідно до яких, жінкам належить пасивна роль у суспільстві, а чоловікам – активна. Значення активної ролі (чоловічої) завжди вище, ніж пасивної (жіночої) відповідно до ієрархії відносин у суспільстві. У кожній культурі моделювання гендерних ролей і тлумачення статі в гендерному розумінні тісно пов'язане з рівнем соціальної нерівності [12, с. 261].

Соціальні психологи зазначають, що відмінності гендерного характеру необхідно шукати не в гормонах в хромосомах, а соціальних нормах, що приписують чоловікам і жінкам певні моделі поведінки відповідно до їх біологічної статі [9, с. 320].

Соціобіологи відзначають, що відмінності в поведінці чоловіків і жінок виникли природним шляхом у процесі еволюції, оскільки поділ праці відповідно до статевої приналежності обумовлював виживання племені. Свобода пересування жінки була обмежена необхідністю доглядати за дітьми, а згодом ще й вести домашнє господарство. У протилежність жіночій праці первісному племені для

охоти були потрібні фізична сила і мобільність чоловіків, що і стало їх справою. Для первісного суспільства було важливим, щоб небезпечними справами займалися чоловіки, а не жінки, тому що втрата осіб дітородного призначення могла призвести до загибелі роду. Такі якості, як чоловіче домінування в племені і жіноча турботливість закріплювалися шляхом природного відбору.

Однак відмінності, що виникли під час природного відбору як такі, що сприяли виживанню, не мають генетичного характеру і не відповідають потребам сучасного суспільства, яке орієнтоване в останній час на зовсім інші цінності, переважно інформаційного характеру. Фізична сила і агресивність вже не потрібні для виживання і досягнення успіху в суспільстві, зменшився кількісний та якісний розрив між чоловіками і жінками у виконанні завдань математичного і логічного характеру. Більшість сучасних жінок займаються професійною діяльністю і мають рівні можливості з чоловіками для самореалізації. Опікунська функція для власних нащадків перестала бути для жінок єдиною і навіть основною, що пов'язано з тим, що в наш час все ширше запроваджуються заходи активного залучення чоловіків до виховання дітей [13, с. 11].

Гендерні стереотипи формуються під інформаційним тиском відповідно до панівної культури. Гендерна диференціація – як «процес, в якому біологічні відмінності між чоловіками і жінками наділяються соціологічним значенням і використовуються як засоби соціальної класифікації» [10] – полягає у тому, що чоловіків і жінок заохочують і засуджують залежно від того, співпадає їх поведінка з прийнятною у суспільстві чи ні. Інформація про гендерно-рольову поведінку передається через дитячу літературу, іграшки, засоби масової інформації, поведінку батьків, мову, навчальні методички, які завжди зорієнтовані відповідно до певної статі. Соціологи переконані, що увлечення про гендерні ролі чоловіка і жінки – це продукт різних соціальних технологій, а не тільки практики повсякденного буття [14, с. 122]. Щоденно через культурні норми суспільство формує ролі «справжньої» жінки та «справжнього» чоловіка.

Джерелом набуття суспільними відносинами нормативного характеру є їх постійна повторюваність, завдяки чому складаються загальні правила поведінки в усіх сферах суспільного життя. Частина їх у вигляді звичаїв, релігійних норм, моралі тощо формується і втілюється у життя на основі саморегулювання і забезпечується звичкою, переконанням, моральним впливом суспільства на його індивідів. Інша група суспільних відносин потребує підтримки та захисту з боку держави. Суспільні відносини, в яких гендерні ролі набувають свого юридичного вираження у вигляді правовідносин, на базі яких формуються правосвідомість, судова і договірні практика, а згодом і законодавство.

З появою парної родини відносини між чоловіком і жінкою, що склалися стихійно, набувають постійного характеру в результаті їх багаторазового повторення. Правовідносини, що охоплюють розподіл обов'язків між чоловіком і дружиною, діяльність щодо спільного господарювання та управління майном, питання спадщини, продовження роду, виховання дітей та ін., згодом отримують державний захист через суд або компетентні державні органи, і набувають свого юридичного вираження у вигляді сімейних правовідносин. Вони складають основу правового регулювання, яка поступово розширюється за рахунок дрібних і мінливих деталей сімейних відносин, що додатково регулюються державою у законодавстві.

Соціальна цінність права полягає в його характеристиці як знаряддя соціального прогресу, гарантованості загальної свободи та рівності, які не мають абсолютного характеру і підлягають нормуванню заради задоволення інтересів кожної особи і суспільства в цілому [15, с. 4]. Чоловік і жінка наділені різними колом прав і обов'язків,

що обумовлено об'єктивним процесом розвитку людської цивілізації, відповідає потребам суспільства і залежить від особливих біологічних та психологічних характеристик чоловіка і жінки. Отже, право не може змінювати основоположних об'єктивних процесів суспільного розвитку і, відповідно, не може урівняти правовий статус чоловіків і жінок. Воно може різними методами правового регулювання за допомогою додаткових спеціальних прав частково вирівнювати правовий статус різних суб'єктів правовідносин, створювати рівні можливості для реалізації суб'єктивних прав чоловіків і жінок.

У сфері гендерних відносин існує багато напрямів, в яких жінки мають менші можливості використання рівних з чоловіками прав. Отже, гендерна рівність як один з видів рівності повинна бути побудована з урахуванням усіх можливих вимірів, що здатні компенсувати недоліки формального характеру правової рівності.

Сьогодні ж основними проявами гендерної дискримінації залишаються: безробіття серед жінок, як приховане, так і зареєстроване, вище, ніж у чоловіків; заробітна плата жінок складає 72,5% від заробітної плати чоловіків; жінки здебільшого працюють у тих сферах (освіта, медицина, соціальна сфера тощо), де заробітна плата значна нижче, ніж у середньому по народному господарстві, що призводить до зростання економічної нерівності чоловіків та жінок; при цьому серед працівників з вищою освітою жінки складають 56%; жінка працює на 4-6 годин більше, ніж чоловік, праця в домашньому господарстві не враховується як продуктивна, а тому не оплачується і не враховується в пенсійних схемах; жінки, які мають дітей та перебували в декретній відпустці, стають неконкурентоспроможними на ринку праці; жінки складають абсолютну більшість трудових мігрантів з України; жінки більше потерпають від домашнього насильства; жінки практично не представлені на вищих щаблях влади та управління.

Саме тому все більшої актуальності набувають такі параметри рівності чоловіків та жінок:

1. Права і свободи людини повинні бути визнаним стандартом у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах. Дані стандарти сформульовано у Конституції України, у міжнародних документах та підлягають обов'язковому виконанню. Вони повинні безумовно виконуватися державами, що ратифікували міжнародно-правові договори і визнавати права людини як фундаментальний принцип державної політики та правотворчості.

2. Права людини як права жінки. В основі порушення принципу рівності, який передбачений Конституцією України, виступає таке явище, як дискримінація, що руйнує основи справедливості, демократії та призводить до порушення жіночих прав.

3. Права, обов'язки та відповідальність є основними складовими елементами правового становища особи в соціумі. А отже, саме вони визначають стандарт рівності у Конституції України та законодавчих актах.

4. Рівні права і свободи є найважливішим елементом гендерної рівності. Вони віддзеркалюють ступінь реалізації та гарантії рівності, які містяться у Конституції та законах України [16, с. 53].

Висновки. Принцип гендерної рівності не може бути визначений поза співвідношенням понять юридичної і фактичної рівності, рівності стартових можливостей чоловіка і жінки. Юридичною рівністю є рівність суб'єктів права перед законом, яка закріплює рівні юридичні засоби реалізації суб'єктивних прав, рівний захист і рівну юридичну відповідальність за їх порушення. Юридична рівність означає встановлення лише юридичних гарантій реалізації проголошених прав, тому вона має формальний характер. Але всі ці гарантії не можуть у повній мірі ліквідувати реально існуючу фактичну нерівність чоловіків і жінок, що породжується існуючими між ними фізіологічними, психологічними і соціальними відмінностями.

На відміну від юридичної рівності фактична рівність полягає не в однаковому становищі чоловіка і жінки, не в їх зрівнялівці, а в створенні дійсно рівних умов для учасників відповідних правовідносин, в наявності і використанні певних матеріальних або нематеріальних благ і цінностей, які є об'єктами відповідних правовідносин.

Правова рівність має формальний характер, вона не створює дійсної рівності між суб'єктами права, які є фактично нерівними. Люди суттєво розрізняються за своїми здібностями, природними, фізичними та соціальними можливостями, сімейними станом, інтелектуальним розвитком тощо. Як вбачається, гендерна рівність як один з видів рівності повинна бути побудована з урахуванням усіх можливих вимірів, що здатні компенсувати недоліки формального характеру правової рівності.

Принцип гендерної рівності не може бути абсолютизований. Справжній рівності жінки заважає нерівність можливостей, які вона має для здійснення формально про-

голошених всезагальних прав. Належній реалізації її можливостей і творчих здібностей заважає поряд з факторами, що вже згадувалися, також традиції і мораль, що склалися віками, психологічні стандарти як жіночої, так і чоловічої частини населення.

Рівноправність чоловіка і жінки – це встановлення для всіх рівних прав, тобто підпорядкування всіх єдиному закону, а не дарування усім однакових матеріальних засобів, однакових розумових здібностей, освіти тощо. Формальна рівність передбачає свободу індивідів, а рівність у матеріальній сфері, навпаки, суперечить свободі. В умовах формальної рівності реалізується принцип невтручання кожного у сферу діяльності незалежних індивідів. Право як форма суспільних відносин не скасовує вихідних відмінностей між різними індивідами, воно лише формалізує і упорядковує їх, трансформує фактичні відмінності у формально визначені нерівні права. У цьому складаються специфіка та зміст, межі та цінність правової форми регулювання гендерних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грабовська І. Джерельні підвалини дослідження паритетної (гендерної) демократії: український і світовий контекст / І. Грабовська // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2007. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/ukrainoznavstvo/articles/Sources_grounds_of_the_investigation_Paritet_democracy_Gender_democracy_Ukrainian_add_World_context_12970.pdf.
2. Грабовська І. Досвід становлення суспільства паритетної демократії в сучасній Україні: досягнення, проблеми, перспективи / Ірина Грабовська // Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 27–29 квіт. 2011 р. – Тернопіль, 2011. – С. 25-28.
3. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Наталя Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.
4. Карпачова Н. І. Принцип рівноправності: політичні права жінок у контексті гендерної перспективи / Карпачова Н. І. // Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства : [монографія] / за заг. ред. Н. М. Онищенко, Н. М. Пархоменко. – К. : Вид-во «Юрид. думка», 2007. – С. 219-243.
5. Кобелянська Л. 50/50: сучасне гендерне мислення : словник / Л. Кобелянська, Т. Мельник. – К. : К.І.С., 2005. – 280 с.
6. Кресіна І.О. Гендерний аналіз політичного процесу в Україні / І.О. Кресіна, О.Б. Ярош // Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства : [монографія] / за заг. ред. Н.М. Онищенко, Н. М. Пархоменко. – К. : Вид-во «Юрид. думка», 2007. – С. 178-218.
7. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії : [монографія] / Ольга Кулачек. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 304 с.
8. Воронько Л.О. Принципи гендерної політики в системі державного управління: поняття, сутність, характеристика / Л.О. Воронько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12VLOPSH.pdf>.
9. Берн Ш. Гендерная психология / Шон Берн. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 318 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і головн. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
11. Доклады Второй международной конференции «Гендер: язык, культура, коммуникации». Москва, 22-23 ноября 2001 г. МГУ, Лаборатория гендерных исследований. – М. : МГУ, 2002. – 158 с.
12. Гендер как интрига познания. Сборник статей. Московский государственный лингвистический университет. – М. : Издательство «Рудомино», 2000. – 304 с.
13. Браун Л. Женский вопрос, его историческое развитие и экономическое значение. Перевод с нем. / Браун Л. ; Пер. под ред.: Гроссман Г.А. – СПб. : Ред. журн. «Образование», 1903. – 522 с.
14. Пищуліна О. Соціально-культурні трансформації і виникнення нової гендерної парадигми. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність / Упорядники О.М. Руднева, О.Р. Дашковська ; наук. ред. А.П. Гетьман. – Харків : Право, 2000. – С. 121-132.
15. Цвік М. Про сучасне праворозуміння // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 27. – С. 3-13.
16. Івченко Ю.В. Гендерна рівність в Україні (національні особливості) / Ю.В. Івченко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. – № 1-2. – С. 52-59.